

УДК 37(477)

О.В. НЕВМЕРЖИЦЬКА,

*доктор педагогічних наук, доцент, професор
кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ВИХОВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ КУЛЬТУРНИХ ЗМІН

У статті проаналізовано проблеми сучасного світу, які спричинили кризу культури, а відтак, цінностей, репрезентантом яких вона є. Наведено статистичні дані щодо сформованості у молоді певних цінностей. Вказано на можливі шляхи формування особистості у плюралістичному суспільстві.

Ключові слова: виховання, цінності, культура, виховання цінностей, ціннісні орієнтації, криза у сприйманні цінностей.

Постановка проблеми. Сучасний світ є надзвичайно різноманітним. Процеси, що відбуваються у ньому – політичні, суспільно-економічні тощо, – безумовно, впливають на всі сфери життя, у т. ч. й освіту. Саме освіта забезпечує розвиток суспільства, і не лише завдяки формуванню освічених громадян, але й внаслідок формування цінностей кожної особистості. Може видаватися, що освічені та секуляризовані суспільства є рушієм прогресу, позитивних змін у світі. Проте треба визнати, що багато розвинених країн світу зіткнулися з проблемою кризи культури, а відтак, і кризи цінностей, що втілюються у культурних зразках. Виникнення кризи культури пов'язують з такими сутнісними характеристиками культури, як репресивність та раціональність. Руйнування традицій, раціоналізм, проникнення наукових методів пізнання в усі сфери знання не лише підірвали основи діяльності та емоційний світ людини, але й спричинили кризу віри [4, с. 427]. Сучасна культурна криза, на думку німецького педагога В. Брецінки, є передовсім кризою орієнтації і здатності оцінювання, тобто кризою переконань, концепцій цінностей, моральних поглядів багатьох осіб, а одночасно кризою суспільних норм та інституцій, які спираються на схвалення, покірність, готовність служити з боку громадян. Криза культури охоплює також і увялення, які має особистість про цінності, як і саму ієрархію цінностей у суспільстві.

Треба визнати, що ієрархія визнаних цінностей у сучасному світі характеризується плюралізмом. Вона вміщує різні норми, ідеали, концепції, які регулюють поведінку людини та характеризується змінністю. При цьому у підлітковий та юнацький періоди життя молоді людина пізнає цінності, обирає ідеали, будує життєві плани. І небезпекою виховання у сучасній ситуації є те, що багато людей по-різному розуміють одні і ті ж цінності та неоднозначно ставляться до них, а тому переживають ціннісну дезорієнтацію. Ось чому можна стверджувати ще й про кризу знання, яке стосується того, до чого потрібно прагнути, а що ігнорувати, що є важливим, а що – неістотним, що потрібно цінувати більше, а що – менше, тощо [7, с. 21].

Аналіз останніх досліджень. Важливим внеском в українську педагогіку є аналіз аксіологічних засад вітчизняної освіти. Науковці не лише досліджували еволюцію ціннісних ідей у вітчизняній педагогічній теорії, але й на основі історичного досвіду намагалися обґрунтувати систему цінностей сучасного українського виховання. На думку Н. Ткачової, система освітніх цінностей містить п'ять провідних компонентів: 1) фундаментальні, базові, набли-

жені до загальнолюдських, які відображають усталені ціннісні орієнтири людства; 2) національні цінності (цінності національної культури); 3) громадянські цінності (цінності демократичного суспільства); 4) сімейні цінності (цінності родинного життя); 5) особисті цінності (особистісні, персональні цінності) [6, 70–71]. Проблематика сучасних досліджень торкається також питань формування цінностей особистості (В. Брецінка [7], Е. Валевадер [8], В. Скотний [3] та ін.) в умовах сучасного різновекторного, швидкозмінливого світу.

Формулювання мети. Мета статті полягає в аналізі впливу кризи у сприйманні цінностей на становлення сучасної особистості.

Виклад основного матеріалу. Серед причин, що призвели до кризи цінностей чи, правильніше, до кризи у сприйманні цінностей, науковці називають швидкий розвиток науки, добробут та права особистості. Додамо, що не останню роль у цьому процесі відіграє також розмитість культурних, інформаційних та релігійних кордонів.

Безумовно, сучасний світ – світ науки, якісно нових технологій, швидких змін, стирання економічних, політичних кордонів, світ бенефісу наукового способу мислення. Проте, застерігає В. Брецінка, ці процеси ослабили містично-релігійний світогляд і водночас породили наївну віру у вищість власної ієрархії цінностей. Створено фальшиве враження, що наукове знання, а також власне критичне мислення є достатніми для життя, а релігія, світогляд і система переконань – зайві.

Іншою причиною кризи цінностей є добробут, що з кожним роком зростає. Внаслідок появи технічних помічників, люди отримують більше вільного часу, мають більший вибір товарів як у споживчій сфері, так і у сфері розваг. Люди прагнуть до приємного та різноманітного проведення вільного часу. Багатство можливостей перевищує здатність оцінювання й вибору. Полегшуються часті зміни, послаблюються знання, що призводить до духовної несталості. Концентрування на власних інтересах відвертає від суспільних ідеалів і виконання завдань на користь спільноти.

Третьою причиною кризи цінностей є поширення сфери прав людини, а також похідних від них свобод. Існує свобода думки, переконань, зібрань і створення співтовариств, преси, мистецтва, релігійна тощо. У ситуації нейтрального ставлення до цінностей втрачає гегемонію церква. У релігійних, світоглядних, етичних та політичних суперечках обов'язковою стає толерантність, а також врахування усіх пунктів бачення, якщо вони відповідають Конституції і законам. Завдяки цьому громадяни здобули багато свобод, але втратили допомогу орієнтування у цінностях. На перший план вийшли етичний, політичний і виховний пермісивізм та брак домагань [7, с. 21–23].

Сьогодні світ розглядається як єдине ціле, що розвивається на основі універсальних закономірностей. Оскільки лідером економічного та науково-технологічного процесу є Захід, інші країни, щоб «наздогнати» його, повинні певною мірою прийняти західні форми організації соціального життя і західних цінностей. Такий перехід від традиційного до сучасного (західного) суспільства передбачає насадження у галузі духовної культури ліберальної індивідуалістичної ідеології, основною цінністю якої є воля, що сприймається у контексті радикального лібералізму як вседозволеність. Саме ліберальні цінності лежать в основі формування ринкової економіки, громадянського суспільства і демократичної правової держави як їхнього наслідку. Вони ж виявляються антиподами традиційних цінностей – релігійних, сімейних, національно-патріотичних [3, с. 280–281].

Стирання релігійних кордонів сприяло пізнанню інших релігій, етичних систем, концепцій походження світу та людини. Усвідомлення того, що таких поглядів є надто багато, формує розуміння, що лише власна ієрархія цінностей – єдино правильна, оскільки світові релігії не забезпечують такої єдності систем цінностей.

Розмивання інформаційних кордонів також великою мірою впливає на релятивізацію цінностей. Засоби масової інформації пропагують різноманітні цінності, погляди, стиль життя. Останнім часом на український медіа-ринок здійснюється активна експансія цінностей західного зразка, зокрема таких, як індивідуалізм, безмежна воля, сила, влада, багатство, секс, задоволення. Їх засвоєння неминуче призводить до «дарів цивілізації», які вже відчули на собі США: підліткова наркоманія, алкоголізм, раннє статеве життя. Усі вони, на думку О. Вишневецького, мають спільне коріння і зводяться до: «глибинної втрати засад духовності і домінування антропократії, втрати умінь людини знайти насолоду в духовному і

тотальне прагнення її до насолод примітивних, тілесних. І провина у цьому не педагогіки і не школи: усе це йде від хвороби суспільства, від глобального процесу його «матеріалізації» і «оскотинювання» [2, с. 409].

Вивчення Українським інститутом соціальних досліджень динаміки соціокультурних цінностей української молоді показало, що у 1997 р. молоді люди переймалися в основному проблемами власного матеріального становища (68%) та матеріального становища своєї сім'ї (63%), що на тлі економічної кризи, в якій у цей період перебувала країна, виглядало цілком закономірно. Опитування, проведене у 2000 р., підтвердило орієнтацію молоді на власні проблеми, зокрема потребу працевлаштування (62%), падіння рівня життя (60%), погіршення стану економіки (53%), зростання злочинності (53%). Падіння моральності як проблему виокремили 28% опитаних респондентів, при цьому 69% молодих людей віком 14–28 років готові підтримати введення контролю над моральністю, 20% – не підтримали б взагалі і ще 11% не змогли визначитися. Уже через чотири роки молоді люди висловили думку про важливість міцного здоров'я – як власного, так і членів сім'ї (92%), поліпшення матеріального добробуту та членів своєї сім'ї (88,4%), наявність міцної сім'ї (83%). Цінності демократичного суспільства мали нижчий, але досить високий ступінь важливості (75% респондентів), державна незалежність України важлива для 73%. Водночас національно-культурне відродження «досить важливе» для 69% та розширення культурного кругозору для 71%. Участь у діяльності політичних партій та інших громадських організацій «зовсім не важлива» та «скоріше не важлива» для 55%, участь у релігійному житті – для 37%. Помітне збільшення частки віруючих серед опитаних із 44% у 1997 р. до 61% у 2004 р. Але віра в Бога відсутня серед основних ціннісних орієнтацій більшої частини молодих людей. Дослідження, проведене Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді у 2007 р., підтвердило основні ціннісні орієнтації, що окреслились у 2004 р. [5, с. 109–118]. Отже, особисте здоров'я, кар'єра, матеріальний добробут та сім'я, гідна освіта – основні ціннісні орієнтири молоді в уявленнях опитаних. Серед інших важливих категорій – орієнтація на отримання від життя максимуму задоволення (18%). Релігійність у цьому віці займає невисоке місце, оскільки на важливість віри в Бога вказали лише 7% молодих людей.

Цінності демократичного суспільства «бути вільним і незалежним у своїх рішеннях та вчинках» сприймаються як особисті цілі життя досить значною часткою опитаних – 38%. Слід також зазначити, що орієнтація на корисність своїй державі є актуальною лише для 10% молоді. Водночас тільки 4% опитаних вважають, що зробити щось значуще для свого народу, майбутнього країни є важливим для молоді. Доповнюючи загальну характеристику соціокультурних цінностей молоді України, слід також зазначити патерналістські орієнтації. Унаслідок глибокої вкоріненості традиції 83% молодих людей переконані, що держава в особі уряду та інших органів виконавчої влади відповідальна за забезпечення населення роботою та гідними умовами життя. Відтак, стає зрозумілим, що домінуючим типом ціннісних орієнтацій сучасної молоді є матеріалістичний тип соціокультурних цінностей [5, с. 116–122].

Варто зазначити, що опитування проводилися серед молодих людей з уже сформованими ціннісними орієнтаціями, а тому цей аналіз повинен дати сучасній освіті орієнтири виховання підростаючого покоління. Саме перед педагогікою та школою стоїть завдання пошуку стратегії сучасного виховання і подолання ціннісного нігілізму. З цього приводу В. Скотний зазначає: «...Україні потрібно ... виробити власну стратегію поступу з опорою на вітчизняну духовну, культурну традицію. Істотну роль у реалізації цих стратегічних задумів повинна відіграти українська освіта, яка, як і суспільство загалом, переживає не кращі часи» [3, с. 282].

Серед науковців немає одноставної думки, яка б вказувала на шляхи формування високоморальної особистості. Зрештою, у плюралістичному суспільстві такої єдиної думки і не може бути. Точаться суперечки між прихильниками арелігійного та релігійного, демократичного та ліберального виховання. Очевидно, що раціональне зерно можна віднайти у всіх задекларованих поглядах. Проте все більше і частіше науковці намагаються привернути увагу освітян саме на традиційні для українського народу християнські цінності як основу подолання морального нігілізму та формування високоморальної особистості. Зокрема О. Вишневський стверджує, що у традиційно-християнському вихованні головним предме-

том уваги є розвиток сумління людини, що стримує її від творення зла, вказує на вчинений проступок проти моралі, застерігає від гріха. Автор вказує, що християнська стратегія виховання є характерною для європейської традиції і сьогодні домінує в культурі, стосунках і педагогіці більшості європейських держав [2, с. 32]. Підтвердження цього знаходимо у поглядах В. Брецінки, який переконаний, що, якщо моральність не пов'язана з вірою в Бога, з'являється скептичне ставлення до неї. Педагог зауважує, що важливим завданням школи є формування основних цінностей особистості та допомога батькам у здійсненні релігійно-морального виховання [7].

Проте сучасному суспільству, у якому сформоване уявлення про те, що наукова і технологічна діяльність не можуть бути обмежені моральними чи релігійними вимогами, важко прийняти описані вище погляди. «Панування подібних уявлень призводить до такого стану речей, коли науково-технічний розвиток опиняється під владою людських пристрастей, насамперед марнославства, гордоців, прагнення дедалі більшого комфорту тощо, які руйнують духовну гармонію життя і тягнуть за собою всі негативні наслідки. Тому нині для забезпечення нормального людського життя як ніколи необхідне повернення до втраченого впродовж минулого століття зв'язку наукового знання з релігійними, духовними і моральними цінностями. Саме освіта покликана нині стати об'єднавчим стрижнем, навколо якого можливе формування фундаментальних духовних цінностей людства», – резюмує В. Скотний [3, с. 287].

Криза цінностей, яку переживає сучасний світ, негативно впливає на процес виховання. Дезорієнтована людина, шукаючи себе у житті, не може цього зробити, якщо не матиме міцного ґрунту під ногами. Такою основою виховання мають стати релігійні, духовні моральні (базові) цінності, транслятором яких насамперед повинна виступити освіта. До базових цінностей належать добро, краса, справедливість, благородство, істина, мудрість, сенс життя тощо. Засвоєння особистістю базових цінностей є важливим не лише для суспільства, але й для самої особистості, оскільки вони надають сенс життю, полегшують вибір правильних рішень, є стримувальним механізмом від аморальних вчинків, створюють гармонію у житті людини на рівні внутрішнього світу та міжособистісної комунікації. Без цього неможливий моральний розвиток особистості.

Отже, у сучасних умовах кризи цінностей завдання визначення ціннісних пріоритетів суспільства та розробка змісту сучасного виховання відповідно до вимог та потреб суспільства є надзвичайно актуальними. Адже сьогодні часто на перший план виходять цінності матеріальні, а не духовні. Ще одна небезпека для сучасного виховання – проголошені гасла раціональності. Розум проголошується Богом, але наслідки панування Розуму над Богом, раціональності над моральністю можуть бути непередбачуваними та несприятливими як для окремої особистості, так і для суспільства загалом. З цього приводу польський науковець Е. Валеандер зазначав, що там, де людина віддалилася від Бога, зникають самопожертва та справедливість, а гору беруть комфорт та егоїстичний індивідуалізм [8, с. 17]. Важко не погодитися з цим твердженням.

Аксіологічне спрямування навчально-виховного процесу здатне сформувати у його суб'єктів цінність людини та освітньо-педагогічного процесу. З цього приводу В. Скотний наголошує: «Від змісту та спрямованості навчальних дисциплін, виховного процесу залежить духовна, морально-психологічна культура студентів. Виходячи із стану особистості, неоднозначних соціокультурних впливів на неї, спрямованість освітянського процесу в державі має бути націленою на духовне збагачення та творчу діяльність особистості, що розкриває свої здібності до самореалізації та створення умов для саморозкриття інших людей» [4, с. 484].

Проте, як і будь-яке психолого-педагогічне явище, формування ціннісних орієнтацій не може здійснюватися у межах ідеальної моделі без труднощів та перепон. Розгортання аксіологічного процесу пов'язане з розвитком особистісних якостей людини і тому можливе свого роду блокування етапів формування ціннісних орієнтацій. Серед причин, що гальмують розвиток аксіологічних основ особистості, Н. Асташова виділяє когнітивний дисонанс (виникає у відповідь на суперечність між наявними і пропонованими знаннями та уявленнями), захисні механізми (оберігають особистість від некоректного втручання, нав'язування позицій), ситуативні фактори, відсутність ціннісного стрижня особистості,

неадекватне визначення ціннісних орієнтацій, ізолюваність ціннісних позицій, переоцінку цінностей тощо.

Для подолання ціннісних криз слід орієнтуватися на певні умови, за яких можливе розв'язання проблем аксіологічного характеру: а) вільний розвиток позитивно значущої ціннісної орієнтації; б) глибоке осмислення усвідомлюваної ціннісної орієнтації; в) широке співвіднесення ціннісної орієнтації із системою цінностей; г) перенесення значущих ціннісних орієнтацій на різні життєві і професійні ситуації; д) самостійний пошук нових професійно та особистісно привабливих цінностей; е) виявлення аксіологічних тенденцій в освіті; є) пошук механізмів переведення особистості зі стану «Я»-реальне у «Я»-ідеальне [0, с. 13].

У будь-якому випадку, процес становлення ціннісних орієнтацій повинен передбачати свободу особистості у виборі цінностей, давати їй простір для самоформування. Важливо пам'ятати, що особистість потребує задоволення не лише матеріальних потреб, але й духовних, а тому треба вирішувати цю проблему в комплексі. Потрібно схвалювати самодіяльність особистості та помічати їй небажання триматися за руку інших; враховувати інстинкти і темперамент, а також інтелект особистості; пам'ятати, що цінності краще засвоюються у процесі не розмов та повчань, а дій [7, с. 82].

Висновки. Отже, засвоєння особистістю базових цінностей дасть їй можливість знайти своє місце у житті та комфортно себе у ньому почувати. Для уникнення проблем у процесі аксіологічного становлення особистості важливо також максимально уникати нав'язування цінностей та пам'ятати, що одним із механізмів їхнього формування є наслідування. Відтак вихователь у власній поведінці повинен керуватися тими цінностями, які бажає прищепити вихованцю. Перспектива подальших досліджень полягає в порівняльному аналізі організації навчально-виховного процесу на ціннісних засадах в сучасних освітніх інституціях України та зарубіжжя.

Список використаних джерел

1. Асташова Н.А. Концептуальные основы педагогической аксиологии / Н.А. Асташова // Педагогика. – № 8. – М.: Педагогика, 2002. – С. 8–13.
2. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / О.І. Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
3. Скотний В.Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному: монографія / В.Г. Скотний. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.
4. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В.Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.
5. Молодь в умовах становлення Незалежності України (1991–2011 роки): щоріч. доп. Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, державний інститут розвитку сімейної та молодіжної політики; редкол.: О.В. Белишев (голова) [та ін.]. – К., 2011. – 316 с.
6. Ткачова Н.О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі: монографія / Н.О. Ткачова. – Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; Х.: Видавництво «Каравела», 2006. – 300 с.
7. Brezinka W. Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych / W. Brezinka. – Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005. – 240 s.
8. E.W. (Walewander E.). *Aksjologia* / E.W. (Walewander E.). // *Encyklopedia filozofii wychowania* / Pod red. S. Jedynaka i J. Kojkoła. – Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta, 2009. – S. 16–17.

References

1. Astashova, N.A. (2002), *Konceptual'nye osnovy pedagogicheskoy aksiologii* [Conceptual framework of pedagogical axiology]. *Pedagogika* [Pedagogy], no 8, Pedagogy Publ., Moscow, Russia, p. 8.
2. Vyshnevs'kyj, O.I. (2003), *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrains'koi pedahohiky* [The theoretical basis of modern Ukrainian pedagogy], Kolo Publ., Drohobych, Ukraine, 528 p.

3. Skotnyj, V.H. (2004), *Filosofia osvity: ekzystentsiia irratsional'noho v ratsional'nomu* [Philosophy of education: the existence of irrational to rational], Vymir Publ., Drohobych, Ukraine, 348 p.

4. Skotnyj, V.H. (2005), *Filosofia: istorychnyj i systematychnyj kurs* [Philosophy: historical and systematic course], Znannia Ukrainy Publ., Kyiv, Ukraine, 576 p.

5. Ministry of education and science of Ukraine and youth and sports (2011). *The youth in the conditions of formation of Independence of Ukraine (1991-2011)*, Kyiv, Ukraine, 316 p.

6. Tkachova, N.O. (2006), *Aksiologichnyj pidkhid do orhanizatsii pedahohichnoho protsesu v zahal'noosvitn'omu navchal'nomu zakladi* [Axiological approach to the organization of the pedagogical process in a General school], Luhans'kyj natsional'nyj pedahohichnyj universytet imeni T.H. Shevchenka Publ., Luhansk, Karavela Publ., Kharkiv, Ukraine, 300 p.

7. Brezinka, W. (2005), *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych* [Education and pedagogy in an era of cultural transformation], WAM Publ., Krakuv, Poland, 240 p.

8. E.W. (Walewander E.) (2009), *Aksjologia* [Axiology]. *Encyklopedia filizofii wychowania* [Encyclopedia of philosophy of education], Oficyna Wydawnicza Branta Publ., Bydgoszcz, Poland, pp. 16-17.

В статье проанализированы проблемы современного мира, которые повлекли кризис культуры, а следовательно, ценностей, репрезентантом которых она является. Приведены статистические данные относительно сформированности у молодежи определенных ценностей. Указано на возможные пути формирования личности в плюралистичном обществе.

Ключевые слова: воспитание, ценности, культура, воспитание ценностей, ценностные ориентации, кризис в восприятии ценностей.

The article analyzes problems of the modern world that have led to a crisis of culture, and, therefore, values which it represents. Statistics concerning formation of certain values among youth are showed in it. The author also indicates some possible ways of identity formation in a pluralistic society.

Key words: education, values, culture, education of values, valued orientations, crisis in perception of values.

Одержано 25.02.2015.